

ZASADY ORGANIZACJI TURYSTYKI I WYPOCZYNKU NA OBSZARACH LEŚNYCH W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Agata Cieszewska

Abstrakt

Przemiany społeczno-gospodarcze na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci spowodowały zmiany w wykorzystaniu rekreacyjnym lasu. Problematykę tych przeobrażeń podejmował program realizowany w ramach Europejskich Programów Współpracy w Dziedzinie Badań Naukowo-Technicznych COST Action E33 Forest recreation and nature tourism. Artykuł przedstawia współczesne zasady organizacji turystyki i wypoczynku na obszarach leśnych w Europie na podstawie wyników wspomnianego projektu, w którym uczestniczyła autorka. Wydaje się, że wyniki programu mogą zainicjować działania na rzecz poprawy rekreacji na terenach leśnych w Polsce. Do kluczowych zagadnień należą: uwzględnienie nowych trendów społecznych wpływających na zamiany użytkowania lasu, zagospodarowanie rekreacyjne terenów wokół miast zwłaszcza w aspekcie nowych form aktywności, ograniczenie restrykcyjnych działań mających na celu poprawę jakości rekreacji na rzecz tzw. działań miękkich, uzupełnienie edukacji leśników w zakresie planowania rekreacji.

Słowa kluczowe: rekreacyjne wykorzystanie lasu, formy aktywności, przemiany społeczno-gospodarcze

FOREST TOURISM AND RECREATION MANAGEMENT IN EUROPE – LESSON FOR POLAND

Abstract

Socio-economical transition brings changes in recreational use of forests during last 50 years. The subject of these transitions had been analyzed in Cost Action E33 Forest Recreation and Nature Tourism. The article presents rules of recreation management on contemporary social and natural trends as the basis. The outputs of the Action have brought the author (participant of the action) to the conclusion of new tasks for recreation managers in Poland. The most relevant activities are related to new social trends that influence forest use, urban forest management in the aspect of few activities, education of foresters in the field of planning of recreation,

limitation of intensive management action and development of soft management action.

Key words: recreational use of forests, forms of activity, socio-economical transitions

Wprowadzenie

Turystyka i wypoczynek na obszarach leśnych mają długą tradycję. Jednak ostatnio obserwowane są istotne zmiany w tym sposobie rekreacji. Przemiany społeczno-gospodarcze na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci spowodowały wydłużenie wolnego czasu dla wielu grup społeczeństwa. Ponadto, wraz z rozwojem środków komunikacji dostęp do oddalonych od siedzib ludzkich kompleksów leśnych staje się coraz łatwiejszy. Szereg zmian cywilizacyjnych przyczynia się także do stopniowego przekształcenia funkcji lasu, od tradycyjnie gospodarczego wykorzystania na rzecz funkcji społecznych, głównie rekreacyjnych (Bell 1997). Problematykę tych przekształceń podejmują programy realizowane w ramach Europejskich Programów Współpracy w Dziedzinie Badań Naukowo-Technicznych COST, m.in. w projektach COST Action E12 Urban forest and trees, COST Action E33 Forest recreation and nature tourism czy COST Action E39 Forest, trees, health and wellbeing.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zasad organizacji turystyki i wypoczynku na obszarach leśnych w Europie na podstawie wyników jednego ze wspomnianych projektów COST Action E33, skupionego na rekreacji i turystyce na obszarach leśnych. Autorka jako uczestnik programu brała czynny udział w przygotowaniu europejskiego raportu dotyczącego obecnego stanu wykorzystania lasów do celów rekreacyjnych w Europie. Wydaje się, że wyniki programu mogą zainicjować działania na rzecz poprawy rekreacji na terenach leśnych w Polsce.

Zmiany funkcji lasów w Europie

Do głównych czynników inicjujących zmiany zasad organizacji turystyki i wypoczynku na obszarach leśnych należy coraz powszechniejsze przekształcanie się funkcji lasu w kierunku rekreacji. Za przyczyny tych zmian Bell i in. (2007) uznają zmiany demograficzne oraz środowiskowe. Do pierwszych zaliczają oni m.in. wzrost liczby mieszkańców miast kosztem terenów wiejskich, wzrost długości życia, zmniejszenie dzietności i opóźnienie czasu ich przychodzenia na świat w rodzinie, wzrost zróżnicowania etnicznego. Większość tych procesów obserwowana jest obecnie w Europie w tym również w Polsce. Zmiany te wielokrotnie opisywane były przez socjologów, nawiązując m.in. do słynnej *Trzeciej fali* Alvina Tofflera (1997), opisującej główne tendencje współczesnych przemian cywilizacyjnych. Czynniki te bezpośrednio wpływają na sposób spędzania wolnego czasu w tym rekreacji na obszarach leśnych, a pośrednio wpływają na konieczność zmian w zagospodarowaniu turystycznym w tym dostosowania infrastruktury turystycznej do

osób o mniejszej sprawności (przy wzrastającej grupie osób starszych), zwiększenie oferty względem turystyki aktywnej polegające m.in. na adaptacji szlaków turystycznych dla różnych grup użytkowników (szlaki konne, rowerowe, piesze), czy przystosowanie infrastruktury turystycznej do nowych grup etnicznych. Podobne czynniki społeczne są wskazywane w Stanach Zjednoczonych i przedstawiane w raportach publikowanych przez US Forest Service (www.forest.service).

Najnowsze tendencje związane ze zmianami społecznymi Bell i in. (2007) precyzują jako rozwój:

- społeczeństwa dobrobytu – gdzie wraz z poprawą warunków życia coraz częściej potrzeby ludzi wykraczają znacznie poza podstawowe potrzeby – a jedną z nich jest spędzanie wolnego czasu w tym wypoczynek, coraz częściej o charakterze aktywnym łączący się ze sportami ekstremalnymi;
- społeczeństwa informatycznego – gdzie wzrost znaczenia Internetu wraz z niemal natychmiastowym dostępem do informacji przyczynia się do znacznie szybszego planowania spędzania wolnego czasu, a dostęp do informacji, w tym do bazy noclegowej i atrakcji determinuje wybór miejsca wypoczynku;
- społeczeństwa zdrowego – zarówno pod względem fizycznym jak i mentalnym, gdzie kluczowego znaczenia nabiera ograniczenie stresu – a zatem zwiększa się rola rekreacji w życiu codziennym, jednocześnie zwiększa się akceptacja udziału we wszystkich sferach życia, w tym rekreacji osób z obniżoną sprawnością tak fizyczną jak i mentalną (niepełnosprawnych), którzy również mają prawo do wypoczynku;
- społeczeństwa proekologicznego – gdzie wzrastają obawy o środowisko naturalne, co wpływa na podejmowanie wielu decyzji, w tym tych dotyczących dostępu do terenów rekreacyjnych lub ochrony terenów pełniących istotne funkcje przyrodnicze.

Wśród trendów wynikających ze zmian środowiskowych, a wpływających na uwarunkowania rekreacji w lasach w ramach realizacji projektu COST Action E33 wskazano Bell i in. (2008):

- Zmiany krajobrazowe. Są one związane z postępującym procesem urbanizacji, przekształcaniem terenów wiejskich, intensywnym wzrostem infrastruktury transportowej, pogarszaniem się stanu środowiska m.in. klimatu. Trend ten szczególnie obserwowany jest w Europie środkowej i wschodniej (Cieszevska i in. 2008), gdzie transformacja ustrojowa oraz związane z nią zmiany demograficzne przyczyniają się do pojawiania się znacznych obszarów odłogowanych, a w konsekwencji do zwiększenia się terenów zalesionych spontanicznie. Z jednej strony są to zmiany pod względem przyrodniczym pozytywne (prowadzące m.in. do zmniejszenia zanieczyszczenia gleb, wód), jednak w dalszej perspektywie mogą przyczynić się do pogorszenia jakości bazy turystycznej na terenach wiejskich. W wielu regionach Europy takie zmiany krajobrazowe nie są akceptowane przez turystów. Dotyczy to szczególnie krajobrazów górskich np. w Alpach zarastanie pastwisk i zanik tradycyjnych otwartych krajobrazów, jest jednym z głównych problemów związanych z zagospodarowaniem turys-

tycznym, a badania nad fizjonomią krajobrazu i metodami oceny walorów fizjonomicznych są kluczowe do wskazań kierunków zagospodarowania, w tym programów zalesiania w obrębie łąk alpejskich Probstl (2005).

- Zmiany klimatu. Są to tendencje długofalowe, ale można dostrzec pewne zjawiska takie, jak: zmniejszenie opadów śniegu (konieczność zaśnieżania stoków narciarskich) czy zmiany w migracji ptaków (ekoturtyka), które wpływają w sposób bezpośredni na wybrane formy rekreacji.

Wspomniane trendy szeroko dyskutowane były na konferencji, która odbyła się w maju 2008 r. w Hämeenlinna w Finlandii poświęconej zagadnieniom rekreacji i turystyki na obszarach leśnych służących zurbanizowanemu społeczeństwu (Forest Recreation & Tourism Serving Urbanised Societies). Tam też zauważono jeszcze:

- Zmiany oczekiwań rekreantów względem parków narodowych. Na kwestię tę zwrócił uwagę Thomas More (USA) gdzie od 1997 r. zaznacza się wyraźna tendencja spadkowa liczby odwiedzających parki narodowe. Przyczyny tego stanu rzeczy upatruje on w zmianie sposobu spędzania wolnego czasu z aktywnego, zwłaszcza wśród młodych ludzi na pasywny – głównie oglądanie telewizji, surfowanie po Internecie, gry video, ale także czynniki ekonomiczne jak wzrost cen paliw oraz zwiększenie wyjazdów zagranicznych (spadek kosztów);
- Wzrost znaczenia lasów położonych w sąsiedztwie miast, zwłaszcza obszarów metropolitalnych, gdzie obserwuje się zainteresowanie nowymi formami turystyki możliwymi do uprawiania w czasie wypoczynku codziennego lub weekendowego, takimi jak jogging, jazda na rowerze (w tym downhill biking, freestyle biking) czy nordic walking. Liczba odwiedzających i wykorzystujących nowe formy aktywności gwałtownie wzrasta osiągając w przypadku rowerzystów blisko 50% (Cieszewska 2008).

Wykorzystania rekreacyjne lasów

Przedstawione wyżej tendencje w wykorzystaniu lasów na potrzeby rekreacji i wypoczynku przyczyniły się do powstania sytuacji problemowych, wymagających nowych rozwiązań. W celu zdiagnozowania współczesnych płaszczyzn konfliktów jak również określenia przyszłych zadań związanych z zagospodarowaniem rekreacyjnym obszarów leśnych, w ramach programu COST Action E33 przeprowadzono badanie ankietowe. Objęły one ekspertów – reprezentantów 24 krajów, którzy z kolei konsultowali się ze specjalistami krajowymi (Pröbstl 2005, Pröbstl i in. 2007).

Założenia ankiety

W założeniach ankiety istotą było zdiagnozowanie następujących kwestii:

- a) wpływ ustawodawstwa na dostępność obszarów leśnych,
- b) znaczenie dominujących funkcji lasu dla rozwoju funkcji rekreacyjnej,
- c) edukacja w zakresie planowania rekreacji na obszarach leśnych,
- d) podstawy planowania rekreacji i wypoczynku w lasach,

- e) konflikty związane z wykorzystaniem rekreacyjnym lasów,
- f) infrastruktura rekreacyjna,
- g) działania podejmowane w związku ze zwiększeniem zapotrzebowania na wypoczynek na obszarach leśnych.

Wyniki analizowane były w podziale na 5 podstawowych grup państw. Podział ten nawiązuje do zróżnicowania gęstości zaludnienia względem zasobów leśnych, a także uwarunkowań przyrodniczych, które wpływają na dominujące konflikty w wykorzystaniu lasów do celów rekreacyjnych (Bell i in. 2008):

- kraje północnoatlantyckie (Dania, Wielka Brytania, Belgia, Islandia, Irlandia i Holandia),
- kraje Europy centralnej (Francja, Niemcy, Austria, Szwajcaria),
- kraje śródziemnomorskie (Cypr, Chorwacja, Grecja, Portugalia, Włochy),
- kraje nordyckie (Norwegia, Finlandia i Szwecja),
- kraje Europy środkowej i wschodniej (Czechy, Litwa, Łotwa, Słowacja, Węgry, Polska).

I tak przykładowo cechą charakterystyczną krajów północnoatlantyckich jest duża gęstość zaludnienia względem niedostatecznego udziału lasów w strukturze gruntów, dominującym wyzwaniem natomiast w krajach nordyckich jest pogodzenie kluczowej funkcji produkcyjnej lasów z tradycyjnym miejscem wypoczynku i odseparowanie tych funkcji. W krajach śródziemnomorskich uwarunkowania przyrodnicze, w tym zagrożenie pożarowe jak również uwarunkowania kulturowe (pikniki rodzinne dla 1000 osób), przyczyniają się kształtowania urzędzeń rekreacyjnych. W krajach Europy centralnej głównym wyzwaniem jest wzrost zainteresowania sportami ekstremalnymi i generalnie turystyki aktywnej w obszarach o urozmaiconej rzeźbie terenu. Kraje Europy środkowej i wschodniej to kraje intensywnych przemian pod względem struktury własności (Polska jest wyjątkiem wśród tych Państw, w pozostałych dotyczą one blisko 40% powierzchni leśnej (Cieszewska i in. w druku).

Wyniki ankiety

- a) Wpływ ustawodawstwa na dostępność rekreacyjną obszarów leśnych

Obecnie, w większości państw Europejskich promowane jest nowoczesne wielofunkcyjne traktowanie lasów, jedynie w niektórych krajach skandynawskich, produkcja drewna jest wciąż dominującą funkcją. W przeważającej liczbie krajów Europy istnieją akty prawne zbliżone do polskiej *Ustawy o lasach*, które w ogólnym zarysie zawierają zasady zagospodarowania turystycznego. Dotyczy to przede wszystkim dostępu do lasów. Kwestia ta ma szczególne znaczenie w krajach o dużym udziale lasów prywatnych, gdzie ustawodawstwo wskazuje sposób na upowszechnienie dostępu do obszarów leśnych, a niekiedy np. w Irlandii poprzez system grantów wspiera prywatnych właścicieli w tworzeniu infrastruktury turystycznej (Strategic Plan for the Development of the Forestry Sector 1996). Podobnie jest także w Wielkiej Brytanii (the Farm Woodlands Premium Scheme and Woodland

Grant Scheme w UK 2000), Belgii (Flandria – Implementation Act on accessibility of forests, 1993), a także Danii (Dania Forest Act 1996). Ponadto w wielu krajach zwłaszcza w rejonie Europy środkowej i wschodniej w ustawodawstwie zawarte są zasady użytkowania lasu m.in. zbierania grzybów, jagód (Polska, Litwa) czy minerałów (Węgry).

b) Znaczenie dominujących funkcji lasu dla rozwoju funkcji rekreacyjnej

Jak wspomniano, niemal wszystkie państwa Europy deklarują obecnie wielofunkcyjną rolę lasu, jednak w niewielu krajach z tą deklaracją wiążą się konkretne działania przekładające się na sposób zagospodarowania rekreacyjnego obszarów leśnych. Wyjątkowe pod tym względem są lasy położone w sąsiedztwie dużych miast, dla których w wielu krajach stworzono oddzielne regulacje prawne. Dotyczy to takich państw jak Austria (Austrian Forest Law 1975), Norwegia (Manual For Urban Forest *Marka* 2003), częściowo Szwecja (Forestry Act 1994), Irlandia (The Neighbour Wood Scheme), Holandia (Longterm Forestry Plan and the Forest Policy Plan 1984,1993), Szkocja (Scottish Forestry Strategy 2000) i Grecja (Strategy Plan for Forestry and development programme, 1986). Na tym tle dobrze wypada Polska z zapisem ustawowym o ochronie lasów wokół dużych i średnich miast.

c) Edukacja w zakresie planowania rekreacji na obszarach leśnych

Wyniki ankiety wskazują, że w wielu krajach niewystarczający jest zakres edukacji wśród leśników w zakresie planowania rekreacji. Relatywnie lepiej kwestia ta została oceniona w krajach Europy Zachodniej w tym w Danii, Niemczech, Austrii, a w naszym regionie na Litwie i Słowacji. W większości krajów wskazano, że zdobywanie wiedzy dotyczącej potrzeb, zasad i metod w zakresie zagospodarowania turystycznego miało miejsce dopiero na etapie doświadczenia zawodowego. Przykładowo we Francji prowadzone są kursy doszkalające dla leśników, a także właścicieli lasów. Ponadto, w taktie warsztatów odbywających się w ramach projektu COST Action E33 zwracano uwagę, że przez wiele lat kwestii rekreacji w lasach nie poświęcano zbyt wiele uwagi, a większość aktywności takich jak zbieranie grzybów i jagód, kempingowanie, piknikowanie, narciarstwo śladowe czy wycieczki piesze była postrzegana jako niewymagająca dodatkowych udogodnień (Vistad w druku). Dopiero ostatnie zmiany zwłaszcza intensywne urbanizacja zmieniła ten sposób podejścia. Wydaje się, że w Polsce jest podobnie. Czytelne jest to choćby poprzez brak rodzimych podręczników w tym zakresie począwszy od przykładów rozwiązań np. miejsc kempingowych czy piknikowych w różnych uwarunkowaniach przyrodniczych aż po zasady monitoringu w zakresie rekreacji na terenach leśnych. Jedynym pozytywnym przykładem jest tu nieco zdezaktualizowany podręcznik Ważyńskiego (1997), skupiony jednak w znacznej mierze na ocenie lasu do potrzeb rekreacji a nie na konkretnych rozwiązaniach. Do najciekawszych przykładów w tym zakresie należy wznawiana właśnie pozycja Simona Bella (1997,

2008), ale także Baud-Bovy M., Lawson F. (1998) czy podręcznik amerykańskiej służby leśnej (Universal Access to Outdoor Recreation: A Design Guide 1993).

d) Podstawy planowania rekreacji i wypoczynku w lasach

W wielu krajach Europejskich podobnie jak w Polsce istnieje wymóg sporządzenia, co 5–10 lat dokumentów planistycznych (planu urządzania lasu), nie zawsze jednak znajduje się w nich miejsce na planowanie wykorzystania rekreacyjnego. Poszczególne etapy planowania turystyki i rekreacji w lasach zostały sformułowane w ramach programu COST Action E33 jako:

- inwentaryzacja warunków przyrodniczych,
- inwentaryzacja warunków społecznych,
- analiza konfliktów,
- definicja wizji i celów,
- partycypacja różnych podmiotów w określaniu celów strategicznych,
- określenie standardów,
- określenie kryteriów oceny,
- partycypacja różnych podmiotów w określaniu kryteriów oceny,
- monitoring.

Przeprowadzona ankieta wskazuje, że w różnym stopniu poszczególne składowe są w Europie uwzględniane w procesie planowania. W naszym regionie są to jedynie wybrane elementy. Najpełniej pod tym względem prezentują się kraje atlantyckie i nordyckie. W Polsce szczególnie brakuje aspektu społecznego, w tym uwzględnienia oczekiwań rekreantów, mimo prowadzonych nominalnie uzgodnień z różnymi podmiotami (np. kołami łowieckimi, gorzej z innymi organizatorami ruchu turystycznego PTTK, zarządami parków krajobrazowych, gminami).

Obecnie kluczowym elementem włączanie monitoringu i oczekiwań rekreantów w proces planistyczny. Również w tym aspekcie dominują kraje Europy północno-zachodniej, gdzie monitoring ruchu turystycznego w lasach stał się istotnym narzędziem poznawczym do planowania rekreacji. W niektórych krajach jak w Wielkiej Brytanii istnieją specjalne agendy (Forestry Commission), których działanie poszerzono ostatnio o dokumentowanie monitoringu rekreacji w lasach. W niektórych krajach monitoring wykonywany jest na poziomie całego kraju m.in. w Finlandii w latach 1997–2000 przeprowadzono ocenę zapotrzebowania i dostępu do urządzeń rekreacyjnych na podstawie 12 000 ankiet. W Polsce badania tego typu prowadzone są w sposób nieskoordynowany i poza wybranymi parkami narodowymi ich wyniki nie wpływają na proces planowania infrastruktury rekreacyjnej (Cieszewska 2007, 2008 w druku). Podobna sytuacja ma miejsce w innych krajach Europy środkowej i wschodniej jak i krajach śródziemnomorskich.

e) Konflikty związane z wykorzystaniem rekreacyjnym lasów

Istotną część przeprowadzonej ankiety stanowiła charakterystyka konfliktów związanych z wypoczynkiem w lasach. Supuka i Vreštiak (1984) już przeszło 20 lat

temu zwracali uwagę na różnorodne aspekty rekreacyjnych funkcji lasu od relaksacyjnej (z poszukiwaniem ciszy i świeżego powietrza), po sportową (tak latem jak i zimą), materialne (myśliwstwo, zbieranie grzybów i jagód), kulturowe (poprzez odkrywanie wartości kulturowych – wykonywanie fotografii, malowanie), naukowe (studiowanie flory, fauny, ekosystemów etc.). Na tym tle czytelne stają się analizowane w ramach omawianej ankiety konflikty:

- pomiędzy różnymi grupami użytkowników – dotyczy to zwłaszcza dróg wykorzystywanych jednocześnie przez wiele grup użytkowników np. rowerzystów i jeźdźców;
- wynikające z zatłoczenia terenów leśnych – efekt nadmiernego obciążenia obszarów leśnych zwłaszcza w sąsiedztwie tzw. *hot spots* np. bram do lasu w sąsiedztwie dużych miast lub szczególnie popularnych tras np. droga do Morskiego Oka;
- wynikające z wielofukcyjności lasu, gdy na funkcje rekreacyjne nakładają się funkcje produkcyjne, a zachowaniu bezpieczeństwa może tworzyć problem z estetycznymi wartościami lasu, a także z innymi funkcjami ekonomicznymi jednak o charakterze okazjonalnym jak myśliwstwo;
- związane z ochroną przyrody – które przejawiają się jedynie lokalnie i dotyczą wybranych obiektów lub obszarów – szczególnie jednak pożądanym przez wypoczywających (Cieszewska i in. 2008).

Występowanie konfliktów jest ściśle związane z uwarunkowaniami społeczno-gospodarczymi oraz przyrodniczymi. Szczególnie czytelne są konflikty w krajach atlantyckich i Europy centralnej wynikające z nadmiernej liczby odwiedzających. Typowym przykładem jest tu konflikt pomiędzy uprawiającymi jogging i spacerującymi z psami (zwłaszcza bez smyczy!) lub turystami pieszymi wędrującymi po górach a jeżdżącymi na rowerach górskich. W krajach atlantyckich istotne znaczenie ma również zbyt duże zagęszczenie rekreantów dotyczy to zwłaszcza Belgii, Holandii i Danii (duża gęstość zaludnienia przy małym udziale lasów). Podobnie jak w krajach Europy środkowej i wschodniej również w krajach śródziemnomorskich te typy konfliktów mają znaczenie mniejsze. Kraje skandynawskie cechuje generalnie znacznie mniej obserwowana konfliktowość w zakresie rekreacji w lasach (mała gęstość zaludnienia, dobra infrastruktura). W krajach naszego regionu na pierwszy plan wysuwa się problem pomiędzy funkcjami rekreacyjnymi a ochroną przyrody. Dotyczy to np. wybrzeża Bałtyku na Litwie, czy zbierania grzybów i jagód nie tylko w Polsce, ale również na Słowacji, Czechach i Węgrzech. Dziś taki sposób spędzania czasu jest niejednokrotnie ograniczany poprzez system form ochrony przyrody, co rzadko jest akceptowane przez wypoczywających. Problem tzw. efektu zatłoczenia w lasach dostrzegalny jest w naszej części Europy głównie w sąsiedztwie dużych miast, lub ośrodków rekreacyjnych (Węgry, Litwa).

W całej Europie za główny problem uważa się zaśmiecanie lasu, dotyczy to również takich krajów jak Belgia, Irlandia i Holandia. Wynika to jak się wydaje z trzech czynników: wciąż zbyt niskiej świadomości ekologicznej w społeczeństwie,

nie zawsze skutecznego systemu zagospodarowania odpadów, a w krajach dawnego bloku socjalistycznego niskiej percepcji publicznej własności, jaką stanowiły lasy w dominującym stopniu lasy państwowe).

Stosunkowo nowym rodzajem konfliktu z pośród analizowanych form aktywności jest kwestia sportów motorowych, która postrzegana jest w podobny sposób w całej Europie. Eksperti podkreślają, że sporty te przyczyniają się nie tylko do zanieczyszczenia powietrza, wzrostu natężenia hałasu, a także rozwoju procesów erozyjnych, ale stanowią także główne źródło konfliktu z innymi użytkownikami lasów. Ponadto na większości terenów leśnych jazda quadami, pojazdami z napędem na cztery koła czy motorami jest zabroniona. Jednak, surowe nakazy ograniczające sporty motorowe w lasach są respektowane w różnym stopniu w Europie.

Konflikty o charakterze społecznym jak i związane z degradacją środowiska przyrodniczego wywołują także nowe dyscypliny rowerowe jak tzw. downhill biking czy freestyle biking, które nie tylko przyczyniają się do degradacji przyrodniczej poprzez erodowanie zboczy, ale niejednokrotnie przyczyniają się także do znacznych przekształceń krajobrazu. W krajach Europy środkowej i wschodniej problem ten koresponduje z niedostatkiem infrastruktury – brak jest w sąsiedztwie lasów tras do ekstremalnych sportów rowerowych czy jazdy dla quadów.

f) Infrastruktura rekreacyjna

We wszystkich krajach atlantyckich dostęp do infrastruktury rekreacyjnej oceniono jako bardzo dobry poza Irlandią wyraźnie odstającą od pozostałych państw grupy. Również jakość urządzeń rekreacyjnych została oceniona jako bardzo dobra w tym jakość samych projektów, bezpieczeństwo, oraz renowacja urządzeń. W krajach tych podkreśla się jednak zbytne przeładowanie infrastrukturą, co przyczynia się głównie w krajach Beneluxu do odbioru wielu obszarów leśnych jako parków leśnych, a nie obszarów z dominacją procesów przyrodniczych nad kulturowymi. Dobrze oceniono także wyposażenie w krajach nordyckich, centralnych oraz śródziemnomorskich. W tej grupie najgorzej wypadła Portugalia i Chorwacja. Wyraźnie odstają od nich państwa Europy środkowej i wschodniej. Najgorzej oceniono infrastrukturę w Polsce, Węgrzech, Czechach i Słowacji. Najlepiej w tej grupie oceniono Litwę i Łotwę, co jednak nie znajduje potwierdzenia w charakterystyce poszczególnych urządzeń. Do elementów infrastruktury najpełniej reprezentowanych w sąsiedztwie terenów miejskich należą: wiaty, miejsca na ogniska, ławki, platformy widokowe, place zabaw, kosze na śmieci. Paradoksem jest brak platform widokowych na terenach wrażliwych i cennych przyrodniczo, a więc w miejscach szczególnie dogodnych do tego typu elementów, znaczących jest w tych obszarach brak koszy na śmieci, niewystarczające ich opróżnianie. Ta ostatni kwestia mogłaby jednak przyczynić się do stwarzania kolejnych zagrożeń zwłaszcza, że brakuje rozwiązań bezpiecznych dla środowiska tzn. takich, w których kosze na śmieci nie mogłyby być dostępne dla dzikich zwierząt. Poza tym, relatywnie rzadko stosowane w Europie środkowej i wschodniej są wśród urządzeń rekreacyjnych

miejsca piknikowe, kempingi, toalety, kioski. Najgorsza sytuacja ma się z toaletami zwłaszcza przy miejscach parkingowych.

W Europie środkowej i wschodniej wyraźnie zaznaczają się nowe elementy infrastrukturalne, które wskazują na zmiany w podejściu do zarządzania rekreacją w tych krajach. Dotyczy to ścieżek dydaktycznych i infrastruktury z nią związanej (m.in. tablic). Wyraźnie wskazuje to na podjęcie działalności edukacyjnej jako kluczowej w urządzaniu rekreacyjnym lasów.

Wśród nowych problemów związanych z infrastrukturą turystyczną pojawiła się niechęć do dopuszczania nowych form aktywności zwłaszcza w lasach prywatnych. Dotyczy to zwłaszcza form turystyki aktywnej, gdzie często dochodzi do wypadków i kontuzji. Ograniczenia w tworzeniu nowych urządzeń (budowli ziemnych) takich jak tzw. hopki dla rowerów (freestyle biking) wynikają z obawy przed restrykcjami ze strony firm ubezpieczających (Belgia). Kwestia ta dotyczy także placów zabaw dla dzieci, które dotychczas w wielu miejscach były spontanicznie zakładane, a obecnie podlegają restrykcyjnym wymogom bezpieczeństwa.

g) Działania podejmowane w związku ze zwiększeniem zapotrzebowania na wypoczynek na obszarach leśnych.

W celu poprawy rekreacji w lasach i ograniczenia konfliktów podejmowane są 3 grupy działań (Bell i in. 2008):

- 1) działania restrykcyjne – polegające na poprawie jakości rekreacji (w tym eliminacji konfliktów) poprzez rozmaite restrykcje i ograniczenia, tworzenie terenów chronionych i stref tabu, wprowadzanie barier i ogrodzeń, ograniczenie liczby odwiedzających, wprowadzanie opłat;
- 2) działania miękkie – polegające wskazywanie najbardziej atrakcyjnych, ale jednocześnie zagrożonych elementów środowiska. Dotyczy to wskazywania punktów widokowych, interesujących tras, placów zabaw, wprowadzanie nowej infrastruktury głównie w zakresie edukacji ekologicznej, zwracanie uwagi na problemy poprzez oznaczenia wskazujące na konieczność odpowiedzialnych działań w środowisku. Metody te są bardziej wyrafinowane i droższe niż poprzednie jednak jej skuteczność należy do długofalowych, a akceptacja społeczna jest większa niż w pozostałych przypadkach;
- 3) działania poprzez udogodnienia – metody pośrednie polegające na integracji osób odwiedzających z mieszkańcami i wskazanie bardziej ekologicznych zachowań, a także podejmowania bardziej zrównoważonych działań, które ograniczają zagrożenia i konflikty. Mogą to być takie działania, jak: prowadzenie wycieczek przez wykwalifikowanych przewodników grup turystów, prowadzenie grup tematycznych np. o orientacji ornitologicznej, florystycznej, ale także prowadzenie treningów i warsztatów dla komercyjnych organizatorów turystyki. Podobnie jak poprzedni typ działań, również to podejście ma charakter długofalowy.

Te trzy podejścia mogą być prowadzone równocześnie jednak w naszym regionie wyraźnie dominują działania o charakterze restrykcyjnym – głównie nakazy i ograniczenia oraz wprowadzanie ogrodzeń. Ich akceptację społeczną cechuje

dość niski poziom, a nawiązują jak się wydaje do poprzedniego systemu politycznego, gdzie łatwiej było zakazywać, niż pozwalać. Przykładem takiego rozwiązania są coraz rzadziej już spotykane tablice informacyjne, na których widnieje długa lista zakazów. Na podobne podejście wskazują Norwedzy podkreślając, że rozwiązania restrykcyjne są najkorzystniejsze ekonomicznie gdyż nie wymagają dodatkowych środków a wachlarz podejmowanych działań jest niewielki (por. Vistad 2003). Z pośród działań miękkich najsilniej reprezentowane w naszym regionie jest wprowadzanie nowej atrakcyjnej infrastruktury głównie w zakresie edukacji.

Konkluzje, czyli czego możemy nauczyć się w zakresie rekreacji w lasach

Celem programu COST Action E33 była poprawa informacji dostępnej dla planistów i zarządzających lasami względem korzyści płynących z rozwoju rekreacji i turystyki. Chodziło także o poprawę procesu planowania rekreacji w lasach oraz jakości obiektów oraz urządzeń rekreacyjnych. Na podstawie wyników programu można stwierdzić, że do najważniejszych kierunków działań dla Polski w ramach planowania rekreacji w lasach należą:

- obserwowanie i analizowanie krajowych trendów zmian społecznych, które mogą przyczynić się do modyfikacji planowania rekreacji na obszarach leśnych; Dotyczy to nie tylko zwiększania się udziału ludzi starszych wśród potencjalnych rekreantów i konieczność dostosowania infrastruktury rekreacyjnej, ale także zmian etnicznych – już dziś np. w Wiedniu istnieje konflikt pomiędzy liczną społecznością turecką wymagającą miejsc piknikowych o charakterze masowym dla grup 100–300 osobowych i tradycyjnych miejsc o stosunkowo intymnym charakterze (przeznaczonych dla 15–30 osób). Inną kwestią jest dostosowanie obiektów rekreacyjnych dla niepełnosprawnych, w tym także tras spacerowych, toalet, miejsc parkingowych etc. Ponadto, dostosowanie infrastruktury turystycznej do społeczeństwa informatycznego wykorzystującego na co dzień GPS oraz Internet.
- dostosowanie organizacji turystyki i wypoczynku do zwiększonej presji na tereny leśne w sąsiedztwie obszarów zurbanizowanych; W tym punkcie chodzi przede wszystkim o dopasowanie intensywności zagospodarowania rekreacyjnego do natężenia ruchu turystycznego, zwłaszcza w miejscach zbyt silnie wykorzystywanych. Ponadto istotne jest także uwzględnienie zarówno nowych form aktywności wymagających odmiennych urządzeń rekreacyjnych takich jak tory do ekstremalnej jazdy na rowerze, trasy dla samochodów terenowych itd. tak, aby ograniczyć degradację terenów leśnych, jak i odseparowanie użytkowników o potencjalnie największym zagrożeniu konfliktami.
- powiązanie programów zalesiania z możliwością wykorzystywania tych terenów do rekreacji; Problem ten nie uwzględnia obecnie skutków fizjonomicznych zmian zachodzących w krajobrazie, a problemy w krajach Europy zachodniej i centralnej wskazują, że zmiany te mogą cechować się niską akceptacją społeczną.

- dokumentowanie badań nad monitoringiem ruchu turystycznego, tak aby dane zbierane dotychczas w ośrodkach naukowych i dydaktycznych tworzyły wspólną bazę, a także rozwijać metody planistyczne wykorzystujące za podstawę dane pochodzące z monitoringu;
Współcześnie monitoring ruchu turystycznego jest podstawą nowoczesnego planowania, brak danych w tym zakresie utrudnia podejmowanie nowych działań. Sprzężenie tych informacji z danymi dotyczącymi preferencji rekreantów pozwala lepiej dostosować infrastrukturę, a także skonfrontować cele planu z potencjalnymi użytkownikami. W rezultacie większa jest szansa na akceptację takiego planu.
- włączenie edukacji w zakresie planowania rekreacji (recreation management) na obszarach leśnych do systemu kształcenia leśników;
Obok wprowadzenia zajęć z tego zakresu do programu studiów tak inżynierskich jak i magisterskich, pomocne mogą być szkolenia np. z zakresu projektowania szlaków konnych, których wyznaczanie należy obecnie do zadań nadleśnictw. Można by wówczas uniknąć sytuacji konfliktowych powstających w wyniku niepoprawnie wytyczonych tras np. zbyt blisko zabudowań i innych rekreantów, po trasach istniejących ścieżek dydaktycznych etc. Uwzględnienie w programach nauczania edukacji ekologicznej skutkuje dziś tym, iż jest to najlepiej w Polsce rozwinięty dział infrastruktury turystycznej.
- przygotowanie nowoczesnych podręczników z zakresu rekreacji na obszarach leśnych stanowiących instrukcje wspomagające leśników w urządzaniu rekreacyjnym lasu;
Konieczne jest, aby podręczniki takie dostosowane były do współczesnych standardów w tym zakresie m.in. ukazywały propozycje rozwiązań dla osób niepełnosprawnych, wykorzystanie materiałów dostosowanych do różnych uwarunkowań przyrodniczych, przedstawiały podstawy komunikacji graficznej etc. Opcjonalne jest także przygotowanie tłumaczeń nowoczesnych podręczników rangi światowej.
- zwiększenie długofalowych działań miękkich względem działań restrykcyjnych;
Obecnie stosowane techniki mające na celu poprawę rekreacji głównych lasach w tym wpływające na ograniczenie konfliktów są często nieskuteczne, gdyż cechuje je słaba akceptacja społeczna. Zmiana tej postawy jest jak wspomniano procesem długofalowym, jednak pozytywne przykłady z państw atlantyckich wskazują na skuteczność tych metod. Niekiedy metody te mogą przybierać stosunkowo proste formy sprzyjające *kanalizacji* ruchu turystycznego. Wskazanie np. optymalnego miejsca obserwacji zachodu słońca, czy atrakcyjnych tras spacerowych, sprzyja kontroli ruchu turystycznego. Wskazywanie takich obiektów/tras np. w pobliżu polan piknikowych, oznaczanie ich na mapach pogłądowych wpływa na świadome rozmieszczenie większości rekreantów, nawet w obszarach pozbawionych większych ograniczeń względem dostępu.

Wiele działań dotyczących organizacji ruchu turystycznego na obszarach leśnych w Polsce przynosi już widoczne skutki. Nowatorskie podejście w ustanowie-

niu lasów ochronnych wokół miast przyczyniło się do ich zachowania, a obecnie wpływa na fakt, że lasy te zaczynają przejmować funkcje parków miejskich. W wielu miastach lasy miejskie są zagospodarowane zgodnie z natężeniem ich wykorzystywania. Pozytywne jest także podjęcie długofalowych działań w zakresie edukacji ekologicznej, a także stosunkowo swobodny dostęp do lasów (z niewielkimi ograniczeniami zawartymi w Ustawie o lasach), który zapewnia pełnienie funkcji rekreacyjnych, co nie jest tak oczywiste w wielu innych krajach Europy. Również brak większych zmian własnościowych i utrzymanie tak wysokiego udziału lasów państwowych zapewnia rozwój funkcji rekreacyjnych. Zmiany takie zwłaszcza w pozostałych krajach Europy środkowej i wschodniej nie nastrajają pod tym względem optymistycznie, zwłaszcza przy braku mechanizmów prawnych nakładających prywatnych właścicieli do działań prospołecznych. Udział polskich naukowców i praktyków w projektach Unii Europejskich z pewnością przyczyni się do poprawy istniejącego stanu rzeczy i rozwoju problematyki planowania rekreacji w Polsce.

Fot. 1. Skansen leśnej kolei wąskotorowej w Pionkach (fot. D. Anderwald)

Literatura

- Baud-Bovy M., Lawson F. 1998. *Tourism and Recreation Handbook of Planning and Design*. Architectural Press.
- Bell S. 1997. *Design of outdoor recreation*. Spon Press, London.

- Bell S., Simpson M., Tyrväinen L., Sievänen T., Pröbstl U. ed. 2008. *European Forest Recreation and Tourism A Handbook*, Taylor & Francis.
- Bell S., Tyrväinen L., Sievänen T., Pröbstl U., Simpson M. 2007. *Outdoor Recreation and nature Tourism A European Perspective*. [W:] Living Reviews in Landscape research 1(2007): 2 <http://www.livingreviews.org./lrlr-2007-2>.
- Cieszewska A. 2007. *Charakterystyka ruchu turystycznego na terenie Chojnowskiego Parku Krajobrazowego*. [W:] Falkowski M. Et al. Chojnowski Park Krajobrazowy monografia przyrodnicza. Zespół Parków Krajobrazowych Mazowieckiego, Chojnowskiego i Bruździeńskiego, Otwock.
- Cieszewska A. 2008. *Recreational Forest Management based on Visitor monitoring in Kampinos National Park*. W: Annals of Horticulture (w druku).
- Cieszewska A., Drexler D., Bihunova M. 2008. *Recreation Planning and Management Regional Report of Eastern European Countries* (w druku).
- Pröbstl U. 2005. *Forests in Balance? Forests under the spell of economical, ecological and recreational requirements – Considerations about the European Model*. Allgemeine Forst- und Jagdzeitung 178(4): 68–73.
- Pröbstl U., Wirth V., Elands B., Bell S. 2007. *Recreation and nature based tourism in European forests*, Berlin (Springer Science).
- Supuka K., Vreštiak P. 1984. *Basis of the forest parks creation and other recreationally used forests (in Slovak)*. VEDA. Slovak Academic Press, Bratislava.
- Toffler A. 1997. *Trzecia fala*. PIW, Warszawa.
- Universal Access to Outdoor Recreation: A Design Guide 1993*. USDA Forest Service, Ltd. Sea Reach, and Inc.
- Vistad, O.I. 2003. *Experience and management of recreational impact on the ground – a study among visitors and managers*. Journal for Nature Conservation 11: 363–369.
- Vistad O.I. 2008. *Recreation Planning and Management Regional Report of Northern European Countries* (w druku).
- Ważyński B. 1997. *Urządzenie i zagospodarowanie lasu dla potrzeb turystyki i rekreacji*. Wyd. AR, Poznań.

Agata Cieszewska

Katedra Architektury Krajobrazu
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
SGGW